

تحلیل و بررسی توالی‌های گفتمان‌نماها در شش ترجمه معاصر فارسی و انگلیسی (با محوریت سوره آل عمران)

محمد پاک‌نژاد^۱، الخاص ویسی^{۲*}، محمود نقی زاده^۳

- ۱- دانشجوی دکتری، گروه زبان‌شناسی همگانی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران و گروه زبان‌شناسی همگانی، پردیس علوم تحقیقات خوزستان، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران
- ۲- دانشیار گروه زبان و زبان‌شناسی، دانشگاه پیام نور، ایران
- ۳- استادیار گروه زبان و زبان‌شناسی، دانشگاه پیام نور، ایران

پذیرش: ۹۶/۱۲/۲۵

دریافت: ۹۶/۱۰/۵

چکیده

جستار حاضر نوعی بررسی تقابلی است که به معرفی انواع گفتمان‌نما و مقایسه کارکرد آن‌ها در سوره آل عمران اختصاص دارد. برای بررسی دقیق‌تر این شواهد، پیکره داده‌های واژگانی این سوره در قالب رویکرد نظری فریزر (۲۰۰۵) مورد تحلیل قرار گرفته و داده‌های منتخب از منابع ترجمه‌های فارسی و انگلیسی قرآن کریم انتخاب گردیده‌اند. در ادامه، این عناصر براساس الگوی یادشده تحت عنوان گفتمان‌نماهای تباینی، تفصیلی و استنتاجی دسته‌بندی شده‌اند. همچنین مجموع توالی‌های یافت شده به صورت منسجم، پیکربندی شده‌اند. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که مترجمان از گوناگونی گفتمان‌نماها به‌عنوان عناصر یاری‌دهنده و تسهیل‌کننده در درک و فهم بهتر متن قرآن استفاده کرده و نقش فعالی را در این زمینه ایفا می‌کنند. در این پژوهش بیش‌ترین کارکرد گفتمان‌نماها در سطح تفصیلی بوده که بیش از هر چیز به توصیف، تبیین و تشریح موضوعات مطرح‌شده در این سوره می‌پردازند. مقایسه این ترجمه‌ها و شناسایی توالی‌های موجود آن‌ها، گامی مؤثر در جهت شناسایی بهتر ترجمه کلام خداوند برداشته شود و ترجمه‌ای با مقبولیت بهتر و نزدیک‌تر به کلام الهی در اختیار پژوهشگران قرآنی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: سوره آل عمران، تحلیل کلام، گفتمان‌نماها، توالی، ترجمه‌های معاصر

۱- مقدمه

اهمیت ترجمه قرآن، انتقال پیام سروش آسمانی به تمام آحاد مردم در همه عرصه‌های مختلف از جمله مکانی و زمانی است، که در این میان ترجمه قرآن به زبان فارسی دارای پیشینه غنی تاریخی است و به همان نسبت ترجمه انگلیسی نیز مورد توجه مترجمان معاصر (مسلمان و غیرمسلمان) کشورهای مختلف بوده است. در این میان مترجمان ایرانی، در این مسیر علمی، نقش وزینی را بر عهده داشته‌اند؛ به همین جهت در امر خطیر ترجمه قرآن کریم گام‌های بلند و برجسته‌ای برداشته‌اند. کمال توجه به زبان‌های مختلف و ارائه معارف قرآن به زبان‌های دیگر بالاخص فارسی و انگلیسی، این ضرورت احساس می‌شود که این کتاب منیر در قالب نظریه‌های گوناگون و رویکردهای علمی مورد بررسی و واکاوی قرار گیرد.

یکی از با اهمیت‌ترین عناصر زبانی در ترجمه قرآن کریم را می‌توان نقش گفتمان‌نما در آثار مترجمان دانست که منجر به پیوستگی و انسجام گویاتری در متن آن‌ها شده است. ضرورت بررسی این عناصر به نکته‌ای قابل فهم و صریح اشاره می‌کند که افراد برای درک صحیح معانی و فهم دقیق موضوعات قرآنی باید بتوانند هنگام خواندن متون این مصحف شریف، ضمن برقراری ارتباط بین قسمت‌های مختلف متن و ایجاد زنجیره‌ای واژگانی در ذهن خود، شبکه‌ای از این روابط واژگانی را خلق کنند. ضرورت تدبیر مداوم در قرآن و اهتمام به تدوین ترجمه‌های صحیح و تفاسیر نوین آن، نباید تنها به بازنویسی نوشته‌ها و تأملات پیشین و تفسیر و تبدیل برخی واژگان منتهی شود؛ بلکه مهم‌ترین شرط پویایی و ثمربخشی هر تحقیق، این است که محقق قرآنی، همپای نیازها و تحولات فکری، فرهنگی، اعتقادی و اجتماعی زمانش، بالیده باشد و با طرح پرسش‌های نو و جدی به مطالعه آیات وحی، رو آورده باشد.

قرآن‌پژوهی با معیارهای علمی و کارشناسانه و انگیزه یافتن پاسخ‌های قرآنی برای پرسش‌های انسان معاصر و نیز انگیزه یافتن درمان‌های جدی برای دردها، اضطراب‌ها و

رنج‌های مردم این عصر، تلاشی است که به کشف پیام‌های نوین قرآنی منتهی می‌شود. افزون بر این، بررسی و تجزیه و تحلیل کلام و به تبع، پیوستگی و انسجام در کلام لایزال قرآن‌کریم در تلفیق نظرات دانشمندان بزرگ این زبان کهن، آن‌چنان‌که باید در جایگاه حقیقی خود در میان آثار پژوهشی راه نیافته و تحقیق و تدبّر از این منظر در مورد ترجمه آیات این مصحف شریف، ضرورت یافته است. در این مقاله به ساختار و نقش آن‌ها در انسجام و پیوستگی متن ترجمه‌شده خواهیم پرداخت.

تاکنون تحقیقات زیادی در خصوص نقش روابط انسجامی در متن قرآن‌کریم انجام شده است، اما به بررسی نقش گفتمان‌نماهای واژگانی در ترجمه انگلیسی قرآن‌کریم و ترجمه تفسیری فارسی آن کم‌تر پرداخته شده است. از آنجایی که مهم‌ترین شاخصه‌های مطالعات گفتمان‌شناسی در ترجمه، بیش‌تر در انتقال معانی الفاظ است تا انتقال پیام و معارف نهفته در ورای الفاظ، واژگان و کلمات؛ به همین دلیل، لازم است بحث مختصری در این خصوص ارائه گردد. ارائه معارف قرآن به زبان‌های دیگر از شاخص‌های اصلی و تبلیغ این کتاب بزرگ است. از این جهت ارائه صحیح و تفهیم پیام، از ابزارهای ضروری ترجمه است؛ چراکه این مصحف جلیل، کلام خداوند متعال است که در اوج فصاحت و بلاغت با مفهوم محتوایی ژرف، نازل گردیده که ترجمه آن امری نسبتاً دشوار است.

اصطلاح «گفتمان‌نما»^۱، در زبان‌شناسی برای اشاره به کلمات یا عباراتی به‌کار می‌رود که شرکت‌کنندگان در ارتباط از آن‌ها به‌عنوان بخشی از زبان‌های طبیعی استفاده می‌کنند تا فرایند خوانش یا تفسیر روابط متنی میان یک واحد خاص از گفتمان با دیگر واحدهای پیرامونی و یا جنبه‌هایی از موقعیت ارتباطی^۲ را تسهیل یا هدایت کنند. به معنای دقیق کلمه، مقوله گفتمان‌نماها، اعضای از تعدادی طبقات واژگانی متفاوت مانند قیود^۳، پیوند دهنده‌ها^۴، عبارات معترضه^۵ و ادات^۶ را دربرمی‌گیرد (ریسلارا و اسپورن، ۱۹۸۸). در چارچوب زبان، عناصری فعال وجود دارد که باعث انسجام و پیوستگی

بیش تر در متن ها و در نهایت منجر به درک بهتر و عمیق تر عناصر بین متنی می شوند. این عناصر واژگانی تحت عنوان گفتمان‌نماهای واژگانی شناخته می شوند که بخش‌های مختلفی را در سطح گفتمان به هم ربط می دهند. این مقوله‌های شاخص، نقش مهمی در کاربردشناسی^۷ بافت زبانی متن ایفا می کنند و برای ایجاد پیوستگی یا انسجام متنی از این عناصر به طور کارآمد در ترجمه استفاده می شود.

آنچه امروزه در آثار زبان‌شناسان مطرح می شود، نقش گفتمان‌نماها در گفتمان است که نوعی نقش کاربردشناسی را در زبان تشکیل می دهد. وجود این عناصر زبانی تقریباً در همه زبان‌های دنیا محرز گردیده است. اولین بار لوینسون^۸ (۱۹۸۳: ۸۸)، ذیل مبحث «مقوله‌های اشاره‌ای»^۹ در گفتمان، به وجود کلمات و عباراتی در زبان اشاره کرد که نقش آن‌ها نشان دادن رابطه میان یک گفته و گفته قبلی است. وی تأکید کرد که این کلمات در تعیین شرایط صدق و کذب^{۱۰} پاره‌گفتار میزبان^{۱۱} خود، نقشی ندارند و به همین دلیل، بررسی و مطالعه آن‌ها در قالب معناشناسی، امکان‌پذیر نیست؛ بلکه آن‌ها را می‌بایستی در شکل و ملاحظات حوزه دیگری به نام کاربردشناسی بررسی کرد (همان).

گفتمان‌نماها در زبان‌شناسی، کلمه یا عبارتی نسبتاً نحو مستقل^{۱۲} هستند و به نوعی خالی از معنی در جمله بروز پیدا می کنند. علاوه بر آن، گفتمان‌نماها نقش تعاملی قابل توجهی در گفتمان بین طرفین گوینده و شنونده، سخنران و مخاطب را نشان می دهد. در حیطه معناشناسی^{۱۳}، شرط صدق^{۱۴}، ممکن نیست و باید در قالب ملاحظات گفتمانی و کاربردشناختی بررسی شود. نقش یا کارکرد این کلمات، همان‌طور که در نقل قول از لوینسون (۱۹۸۳) یادآور شدیم، نشان دادن رابطه‌ای است که بین یک پاره‌گفتار و پاره‌گفتار قبلی آن وجود دارد یا به گفته فریزر^{۱۵} (۱۹۹۰: ۱۸۵) این عناصر به مثابه حروف ربط^{۱۶} در گفتمان عمل می کنند، یعنی اجزای گفتمان را به یکدیگر مربوط می سازند و در نهایت به ایجاد پیوستگی در گفتمان کمک می کنند. از جمله این کلمات و عبارات در زبان انگلیسی، می‌توان به گفتمان‌نماهای

"well", "because", "and", "or" و مانند آن‌ها و در زبان فارسی می‌توان "اما"، "ولی"، "خب"، "حالا"، "پس"، "بنابراین"، "بعد"، "به‌هرحال"، "به‌بیان‌دیگر" و مانند آن‌ها اشاره کرد. این عناصر را هالیدی^{۱۷}، (۱۹۷۶) "عوامل ربطی"^{۱۸} و لوینسون (۱۹۸۷)، عناصر اشاره‌ای گفتمان^{۱۹}، لباو^{۲۰} و فشل^{۲۱} (۱۹۷۷) و شورب^{۲۲} (۱۹۸۵)، "ادات گفتمان"^{۲۳}، بلک‌مور^{۲۴} (۱۹۸۷)، "حروف ربط گفتمان" و ردکر^{۲۵} (۱۹۹۱)، "عملگرهای کاربردشناسی"^{۲۶} نامیده است.

کشف، بررسی و تجزیه گفتمان‌نماها درگرو رهایی از مطالعات سنتی و جمله بنیاد بوده و مجاب می‌نماید که از زاویه دید وسیع‌تری به‌عنوان متون قرآنی و ترجمه آن‌ها نظر شود. بیش‌تر بررسی‌ها و مطالعاتی که تاکنون درباره قرآن‌کریم انجام گرفته، بر واقعیات پراکنده همانند حرف، کلمه، عبارت متمرکز بوده است؛ اما امروزه دانشمندان علوم قرآنی و زبان‌شناسان اثبات نموده‌اند که دستیابی به معانی و مفاهیم دقیق قرآنی مستلزم توجه به‌نظام ارتباطی کل قرآن و کشف تمام روابط داخلی که متن قرآن را تشکیل می‌دهند، می‌باشد (آرگون، ۱۳۶۲). یکی از رویکردهای نوین زبان‌شناسی که می‌تواند در درک بهتر کلام وحی، ما را یاریگر باشد، تحلیل گفتمان است که در زیر شمول خود گفتمان‌نماهای کلامی نقش پررنگی را در متن‌پژوهی بازی می‌کنند. این عناصر کلامی به‌عنوان یکی از اجزای گفتمان با دیدگاه‌ها و رویکردهای متفاوتی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند که از آن جمله: نظریه استدلال^{۲۷}، زبان‌شناسی متن^{۲۸}، نظریه ربط^{۲۹}، دستور توصیفی^{۳۰} و مکالمه‌کاوی^{۳۱} هستند که هیچ توافقی نظری میان آن دیده نمی‌شود. آل‌عمران سومین سوره قرآن است که مشتمل بر ۲۰۰ آیه می‌باشد، در این سوره جلوه‌های زیبایی از دعای مؤمنان و استجاب این دعا از سوی پروردگار را به‌خوبی ترسیم می‌کند. به همین دلیل، نگارندگان این مقاله مترصد بررسی گفتمان‌نماهای واژگانی با محوریت این سوره شریف در رویکرد نظری فریزر (۲۰۰۵) می‌باشند.

۱-۱- پیشینه پژوهش

تاکنون آثار پژوهشی متعددی در قالب کتاب، مقاله و پایان‌نامه پیرامون موضوع گفتمان‌نماها در مجلات و کتب گوناگون به چاپ رسیده است و رهپویان علم و دانش با روش‌ها و دیدگاه‌های گوناگون این حوزه نیز آشنا شده‌اند. در راستای اهداف پژوهش حاضر، تمرکز ما در پیشینه پژوهش بر روی مؤثرترین رویکردهای مربوط به مطالعات گفتمان‌نماها خواهد بود. از دیرباز این عناصر، مورد توجه علما و نحویان اسلامی قرار گرفته و در این زمینه آثار برجسته و کم‌نظیری را به رشته تحریر درآورده‌اند. از جمله، منابع قابل ذکر می‌توان به منازل الحروف: الرماني (۳۸۴)، المجمع الوافی فی ادوات النحو العربی: احمد (۴۲۴) و الازهیة فی علم الحروف: الهروی (۴۱۵)، اشاره کرد. همچنین زرکشی در جلد چهارم کتاب ماندگار خود به نام "البرهان فی علوم القرآن" به این مقوله‌ها، مبحثی را اختصاص داده است. سیوطی در کتاب خود به نام "الاتقان فی علوم القرآن" فصلی را برای شناخت معانی آن‌ها گشوده و در ارتباط با این عناصر در قرآن این‌گونه اظهار می‌دارد: علم ان معرفة ذلك من المهمات المطلوبة لاختلاف مواقعها، و لهذا يختلف الكلام و الاستنباط بحسبها (توحیدی، ۱۳۹۶، به نقل از سیوطی، ج ۲: ۱۶۶-۳۰۸).

پژوهش‌های جدی و نظام‌مندی در خصوص گفتمان‌نماهای کلامی در انگلیس از سال ۱۹۸۰م آغاز گردید. لوینسون (۱۹۸۰)، گفتمان‌نماها را مقوله‌ای "نقشی - کاربردی" معرفی می‌کند که نخستین بار، در همان سال ذیل مبحث مقوله‌های اشاره‌ای به وجود کلمات و عباراتی در زبان اشاره کرده که نقش آن‌ها نشان دادن رابطه میان یک پاره‌گفتار و گفتار پیشین است. بنابر تأکید وی، این عناصر زبانی در تعیین شرط صدق و کذب گزاره‌ای که در پاره‌گفتار میزبان آن‌ها آمده باشد، نقشی ندارند. از این‌رو، مطالعه آن‌ها در قالب معناشناسی شرط صدق، ممکن نیست؛ بلکه باید آن‌ها را در قالب ملاحظات کاربردشناسی زبان بررسی کرد.

فضائلی (۱۳۹۰)، با بهره‌گیری از چارچوب نظری وینتر (۱۹۸۱)، فهرستی از پنج دسته از گفتمان‌نماها را معرفی می‌کند که اشاره به پیوندهای انسجامی داشته و مخاطب را در درک روابط میان اجزاء متن، هدایت می‌کند. مشاهده محض این پیوندها و اظهارنظر درباره آنها بیش‌تر برای تبیین روابط دستوری در متن، کاربرد دارد تا برای تبیین روابط کاربردشناختی مفید باشد.

این تقسیم‌بندی عبارتند از: گفتمان‌نماهای تفصیلی^{۳۲}، تقابلی، غیر تباینی^{۳۳}، احتمالی^{۳۴} و توالی منطقی^{۳۵}.

گفتمان‌نماهای منطقی خود به دو زیرشاخه زمانی و علی تقسیم‌بندی شده‌اند، همچنین گفتمان‌نماهای احتمالی به دو زیرگروه شرطی و موقعیتی اشاره دارند، درعین‌حال گفتمان‌نماهای تفصیلی به روابط انسجامی پیوندی، بازگویی، تمثیلی^{۳۶} و استثناء^{۳۷} نیز تقسیم‌بندی می‌شود. نادر نژاد (۱۳۸۹)، به نقل از هایلند (۲۰۰۵) از گفتمان‌نماها به‌عنوان "گذرها" یاد کرده است. وی در پژوهش خود به نقش این عوامل پیوستگی در سطح جمله و بند اشاره دارد. علاوه بر آن شیوه‌ای برای پر کردن فاصله‌های ایجادشده بین عقاید و ایده‌ها و افکار، پیشنهاد می‌دهد.

مؤمنی (۱۳۸۵)، با بهره‌گیری از مدل پیشنهادی استنترم (۱۹۹۰)، مدل گفتمانی خویش را در زبان انگلیسی براساس یازده سطح جداگانه طرح و ارائه می‌کند و این سطوح را به طور جداگانه مبنای فرض خود قرار داده است. این سطوح را به امید دستیابی به توسعه و بهبود روابط و عناصر زبانی پردازش می‌کند.

این عوامل چندگانه شامل موارد زیر می‌باشند: ۱- جهت دهنده^{۳۸}، ۲- پیگیری^{۳۹}، ۳- آغازگر مجدد^{۴۰}، ۴- صرف‌نظر کردن^{۴۱}، ۵- درک/فهم^{۴۲}، ۶- پاسخ^{۴۳}، ۷- واکنش^{۴۴}، ۸- پایان دهنده^{۴۵}، ۹- تأکید^{۴۶}، ۱۰- چارچوب^{۴۷}، ۱۱- تمنا/اجبار^{۴۸}.

هرکدام از این سطوح، نقش مهمی در انتقال مفاهیم به مخاطب خود ایفا می‌کنند. همایون فرخ (۱۳۳۹) در کتاب دستور جامع زبان فارسی خود، این عناصر واژگانی را با

عنوان (بند و بست) یا حروف ربط معرفی کرده است و درباره آن‌ها به تفصیل توضیح می‌دهد. وی کلمات ربط را با توجه به ساختار، معنا و کاربرد آن‌ها به چند دسته طبقه‌بندی می‌کند. نخست، این تقسیم‌بندی با مجزا نمودن خصوصیت‌های بسیط یا مرکب بودن گفتمان‌نماها بین آن‌ها تمایز می‌گذارد، در تقسیم‌بندی دیگری عنوان هم‌پشتی یا دوتایی را معرفی می‌کند. علاوه بر آن از نظر معنا و کاربرد نیز کلمات ربط را به سه گروه مختلف از همدیگر برمی‌شمارد که در ذیل به نام آن‌ها اکتفا می‌شود:

گروه اول: حرف ربط، وصل و عطف.

گروه دوم: حرف فصل و تباین.

گروه سوم: حرف سبب و علت (همان: ۷۵۳-۷۵۲).

همان‌گونه که در پژوهش‌های فوق مشهود است، پژوهشگران فقط این گفتمان‌نماها را از نظر روابط انسجامی و معنایی بررسی کرده‌اند و به چندوچون آن پرداخته‌اند و به نقش آن‌ها در مفاهیم ترجمه‌های قرآنی توجهی نداشته‌اند. تفاوت پژوهش حاضر با پژوهش‌های مذکور در این است که چگونگی ترجمه‌های این عناصر را تحلیل و در چارچوب رویکرد کاربردی فریزر (۲۰۰۵) مورد بررسی قرار می‌دهد. بر همین اساس، قابلیت عملکرد این دیدگاه را در سوره آل‌عمران به‌طور بهینه پیاده‌سازی می‌کند. بی‌تردید یکی از مواردی که در ترجمه صحیح قرآن‌کریم دارای اهمیت بوده و نقش بسزایی در اثرگذاری فهم بهتر متن در مخاطب دارد، توجه عمیق به نقش گفتمان‌نماها در زبان فارسی و انگلیسی است. بنابراین یکی از نکات مهم مترجمان این مصحف گرانبها، این است که با انتخاب و گزینش صحیح این عناصر، در آثار خود از فخامت تعبیر آن کاسته نشود و به مضامینش خدشه‌ای وارد نگردد؛ چراکه خلق یک ترجمه خوب با خصوصیت‌های بلیغ و شیوا، پاسخ مناسبی به شایستگی‌ها و نیازهای فرهنگی جامعه علمی قرآن‌پژوهان داده شده باشد.

۱-۲-سوالات پژوهش

با توجه به آنچه در بالا به‌عنوان مسئله تحقیق به آن اشاره گردید، پژوهش حاضر در چارچوب رویکرد تحقیق به‌دنبال پاسخگویی به پرسش‌هایی است که در دو بخش جداگانه یعنی پرسش اصلی و پرسش‌های فرعی تقسیم‌بندی گردیده‌اند، که به شرح ذیل می‌توان آن‌ها را مطرح کرد:

پرسش اصلی: نقش و جایگاه گفتمان‌نماها در چارچوب نظریه تحقیق چگونه در رمزگشایی مطلوب‌تر معنایی آیات قرآنی و انتقال پیام متن قرآنی به زبان دیگر در فرآیند ترجمه قرآن نقش ایفا می‌کند؟

پرسش فرعی ۱: آیا در شش ترجمه سوره آل‌عمران از مترجمان معاصر (یوسف علی، آربری، شاکر، المیزان، نمونه، مجمع‌البیان)، کاربرد گفتمان‌نماها و بسامد وقوع آن‌ها در چارچوب رویکرد تحقیق در فرآیند انتقال معنای متن آیات به‌طور مؤثر عمل کرده‌اند؟

پرسش فرعی ۲: آیا کاربری رویکرد فریزر (۲۰۰۵) توسط مترجمان در فرآیند ترجمه فارسی و انگلیسی قرآن کریم در بهره‌گیری از گفتمان‌نماهای موردنظر در ارتقاء کیفیت ترجمه متن قرآن اثرگذار بوده است؟

پرسش فرعی ۳: در قالب رویکرد پژوهش، مترجمان قرآن برای ایجاد انسجام متنی در ترجمه متن سوره آل‌عمران از کدام روابط از لحاظ بافت موضوعی در ترجمه آیات استفاده کرده‌اند؟

پرسش فرعی ۴: میان ترجمه فارسی و انگلیسی گفتمان‌نماها و توالی‌های آن‌ها چه تفاوتی وجود دارد و آیا این امر در ارتقای کیفی متن تولیدشده توسط مترجمان اثرگذار بوده است؟

با توجه به پردازش معنایی متون موردنظر در جستار حاضر، در راستای پرسش‌های مذکور، می‌توان فرضیه‌های زیر را بیان کرد:

فرضیه اصلی: گفتمان‌نماها در ترجمه متن قرآن در جایگاه آغازین، میانی و پایانی پاره‌گفتارها نقش اثرگذاری را ایفا می‌کنند.

فرضیه فرعی ۱: گفتمان‌نماها در شش ترجمه سوره آل‌عمران از مترجمان معاصر (یوسف علی، آربری، شاکر، المیزان، نمونه، مجمع‌البیان)، از تنوع نقشی متفاوتی در انتقال دقیق‌تر پیام متنی برخوردارند.

فرضیه فرعی ۲: کاربرد رویکرد فریزر (۲۰۰۵) توسط مترجمان در فرآیند ترجمه فارسی و انگلیسی قرآن کریم در بهره‌گیری از گفتمان‌نماهای موردنظر در ارتقاء کیفیت ترجمه متن قرآن می‌تواند اثرگذار باشد.

فرضیه فرعی ۳: مترجمان در ترجمه‌های سوره آل‌عمران از روابط زنجیره‌ای گفتمان‌نماها در ایجاد نظم و انسجام متنی در ترجمه آیات استفاده کرده‌اند.

فرضیه فرعی ۴: در فرآیند ترجمه فارسی و انگلیسی گفتمان‌نماها و توالی‌های آن‌ها تفاوت و تشابهاتی وجود دارد و استفاده از آن‌ها در هر دو متن اثرگذار بوده است.

۳-۱- مبانی نظری

۳-۱-۱- تحلیل گفتمان^{۴۹}

شیفرین^{۵۰} (۱۹۸۷) و استابز^{۵۱} (۱۹۸۳)، با تکیه بر گستره فراجمله‌ای، تحلیل گفتمان را چنین تعریف می‌کنند: تحلیل گفتمان، «می‌کوشد تا نظام و آرایش فراجمله‌ای عناصر زبانی را مورد مطالعه قرار بدهد، بنابراین واحدهای زبانی نظیر تبادلات مکالمه‌ای یا متون نوشتاری را مورد بررسی قرار می‌دهد. بر این اساس سخن‌کاوی [تحلیل گفتمان] با کاربرد زبان در زمینه‌های اجتماعی به‌ویژه با تعاملات یا مکالمات میان گویندگان مختلف سروکار دارد» (فر کلاف، ۱۳۷۹: ۹).

زبان‌شناسان در بحث تحلیل گفتمان، دو دیدگاه را مطرح می‌کنند: نخست، دیدگاهی که تحلیل گفتمان را بررسی و تحلیل واحدهای بزرگ‌تر از جمله را تعریف

می‌کند و دوّم، دیدگاهی که تحلیل گفتمان را تمرکز خاص بر چرایی و چگونگی استفاده از زبان می‌داند.

دیدگاه اوّل را که به شکل و صورت متن توجه می‌کند، "ساختارگرا"^۲ و دیدگاه دوّم را که به کارکرد متن توجه دارد، "کارکردگرا"^۳ نامیده‌اند. اوّلی گفتمان را واحد مشخصی از زبان می‌داند که بزرگ‌تر از جمله است و تحلیل گفتمان را بررسی این واحدها برمی‌شمرد؛ دوّمی تحلیل گفتمان را مطالعه جنبه‌های مختلف چگونگی استفاده از زبان می‌داند که بر روی کارکردهای واحدهای زبانی متمرکز است. این عده، اعمال و کردار مردم و همچنین مقاصد معینی را که آن‌ها در به‌کارگیری زبان بدان توجه دارند، مدنظر قرار داده و سعی می‌کنند معانی اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، ارتباطی و موقعیتی آن‌ها را بشناسند (بهرام پور، ۱۳۷۸).

۱-۳-۲- گفتمان‌نمای کلامی

برای نخستین بار گفتمان‌نماهای واژگانی در قالب نقش‌نمای کلامی توسط لباو و فنشل^۴ (۱۹۷۷: ۱۵۶)، به‌عنوان یکی از مقوله‌های زبان‌شناختی در حوزه کلام موردتوجه و مطالعه قرار گرفتند. این زبان‌شناسان با بررسی واژه "well" در کلام سخنگویان انگلیسی این‌گونه بیان کردند که این عنصر زبانی، به فهم مشترکی در میان سخنگویان این زبان اشاره دارد. فریزر^۵ (۱۹۹۰: ۳۸۳) اظهار می‌دارد که گفتمان‌نماهای واژگانی، عباراتی هستند که عامل ارتباط بین اجزای گفتمان بوده؛ اما در مورد تعریف آن‌ها و نقشی که ایفا می‌کنند، اختلاف نظر وجود دارد.

والش^۶ (۲۰۱۲) و یانگ^۷ (۲۰۱۱) درباره گفتمان‌نماها این‌چنین اظهار می‌دارند، که چگونه این عناصر برای برقراری و تسهیل کردن کارکردهای بینافردی^۸ و متنی به انسجام دستوری در گفتار سخنوران در یادگیری زبان انگلیسی کمک می‌کند؟

فریزر (۱۹۹۹) و کون^۹ (۲۰۰۸) این عناصر زبانی را واژه‌ها یا عباراتی می‌دانند که مفروضات بند را به بند قبل از خود پیوند داده و این عناصر را عناصر اشاره‌ای زبانی^{۱۰}

نام‌گذاری کرده‌اند، که نشان‌دهنده تسهیل در پیوستگی و در درک بهتر متن یک گفتمان، دخیل می‌باشند.

۱-۳-۳- گفتمان‌نماها و رویکرد فریزر (۲۰۰۵)

در این بخش، تلاش می‌شود رویکرد فریزر (۲۰۰۵) پیرامون گفتمان‌نماها به‌اختصار معرفی گردد. این نظریه توسط فریزر (۲۰۰۵) مطرح گردیده که رویکرد خود را به توصیف و تحلیل گفتمان‌نماهای واژگانی به‌صورت زیر پیکربندی می‌کند: گفتمان‌نماهای تفصیلی^{۶۱} (یعنی، علاوه بر)، گفتمان‌نماهای تباینی (اما، مگر)،^{۶۲} گفتمان‌نماهای استنتاجی^{۶۳} (چون، لذا، پس، بنابراین)، گفتمان‌نماهای زمانی،^{۶۴} (اکنون، بعد)، توالی گفتمان‌نماها.^{۶۵}

توضیحات تکمیلی هر یک از این گفتمان‌نماها در بخش تحلیل داده‌ها آورده شده است. این رویکرد براساس تعریفی قاعده بنیان، در حوزه کاربردشناسی نقش بسته است و دارای یک چارچوب منطقی است و برای هر رشته توالی از اجزا گفتمان به‌صورت فرمول‌هایی مانند زیر به نقل از اکبیا (۱۳۹۱) که اقتباسی از دیدگاه نظری فریزر (۲۰۰۵): (۵) است، صورت‌بندی می‌شود:

S1 _____ S2

این فرمول، برآیند این تعبیر است که هر بخش از گفتمان، حامل پیامی کامل بوده و آن را انتقال می‌دهد. یک عبارت واژگانی تنها زمانی می‌تواند به‌عنوان یک گفتمان‌نما در بافت جمله و متن به‌شمار آید و نقش مؤثری ایفا کند که در جایگاه ابتدای S2 قرار گیرد و بیانگر رابطه بین S1 و S2 باشد و یکی از روابط موجود در بافت، می‌تواند در توالی ساختاری مانند زیر قرار گیرد: تفصیلی + تباینی + استنتاجی + زمانی

بر همین اساس، به‌صورت یک قاعده منسجم مانند نمونه داده شده پیکربندی

<S1.DM +S2>

می‌گردد:

فریزر (۲۰۰۵) بر این باور است که براساس این رویکرد و قاعده‌مداری آن، نکاتی مهم و اساسی به دست خواهد آمد: براساس این تعریف، S1 و S2 به عنوان اجزاء مجاور هم که مشتمل بر دو پاره‌گفتار می‌باشد و در نوبت‌گیری باهم قرابت داشته و در تحقق مقاصد و تعامل بین پاره‌گفتارها نقش مهم و اساسی را بازی می‌کنند. نکته دیگری که در این قانون توسط فریزر (۲۰۰۵) بیان می‌شود، حاکی از این جنبه از عناصر واژگانی دارد که قبل از بخش دوم S2 واقع می‌گردند، مواردی وجود دارد که در آن گفتمان‌نماها الزامی برای قرار گرفتن در ابتدای بافت جمله ندارند و این امکان وجود دارد که در جایگاه‌های دیگری از جمله بخش میانی و پایانی پاره‌گفتار نیز واقع شوند. نمودار زیر تقسیم‌بندی گفتمان‌نماهای واژگانی در رویکرد فریزر (۲۰۰۵) را نشان می‌دهد.

نمودار فرآیند تحلیل گفتمان‌نما (اقتباس از فریزر، ۲۰۰۵: ۵)

۲- شیوه پژوهش

این تحقیق از نظر جمع‌آوری داده‌ها، از نوع تحقیقات توصیفی بوده و براساس رویکرد بنیادی فریزر (۲۰۰۵) به روش توصیفی-تحلیلی انجام خواهد گرفت. همچنین این پژوهش از نظر هدف، کاربردی بوده و از مطالعات کتابخانه‌ای برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده کرده است؛ به این ترتیب که برخی از گفتمان‌نماهای پرسامد در زبان انگلیسی به کار رفته در ترجمه انگلیسی و تفسیری فارسی قرآن کریم، انتخاب و براساس معیارها و رویکرد فریزر (۲۰۰۵) ارزیابی و تبیین می‌شوند. سپس نقش آن‌ها در بافت‌های

مختلف در هر زبان براساس متن قرآنی و با استفاده از شواهد قرآنی در ترجمه تفسیری قرآنی تشریح خواهد شد.

بیکره مورد تحلیل این پژوهش، با محوریت سوره آل عمران است. گفتمان‌نماهایی که در این پژوهش انتخاب می‌شوند علاوه بر نقش و معنی، از نظر ترجمه نیز مورد ارزیابی قرار خواهند گرفت؛ بدین ترتیب که شش ترجمه از ترجمه‌های تفسیری معاصر قرآن کریم انتخاب و نحوه کارکرد گفتمان‌نماهای کلامی آن‌ها بررسی خواهد شد. آنچه در این بخش اهمیت دارد، افاده معنای گفتمان‌نماها و انتقال کارکرد آن‌ها به زبان فارسی و انگلیسی است و در پایان از یافته‌های این پژوهش نتیجه‌گیری صورت خواهد گرفت. به دلیل حجم بالای مقاله تنها به سه مقوله از پیکربندی رویکرد فریزر (۲۰۰۵) می‌پردازیم. این تقسیم‌بندی شامل گفتمان‌نماهای تفصیلی، تبیینی و استنتاجی خواهد بود.

در متن ترجمه انگلیسی از سه منبع معاصر آرتور جی. آبربی (۱۹۶۲)^{۶۶}، شاکر (۱۹۹۳)^{۶۷} و عبدالله یوسف علی (۱۹۸۲)^{۶۸} و علاوه بر آن از منبع جامع تفاسیر نور نسخه ۳/۱ (۱۳۹۴) که یک دائرةالمعارف چندرسانه‌ای قرآن کریم می‌باشد، نیز استفاده شده است.

سه منبع ترجمه تفسیری فارسی که به ترتیب به آن‌ها اشاره می‌شود، عبارتند از:

۱- المیزان: «المیزان القرآن» مفصل‌ترین و مهم‌ترین تألیف استاد علامه، سید محمدحسین طباطبایی است.

۲- مجمع‌البیان: مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، تفسیر قرآن توسط ابوعلی فضل بن الحسن الطبرسی معروف به شیخ طبرسی به زبان عربی است که به زبان فارسی نیز ترجمه شده است.

۳- تفسیر نمونه: از تفاسیر شیعی قرآن به زبان فارسی، تألیف آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی و گروه نویسندگان در قرن ۱۴ هجری است.

۳- تحلیل داده‌ها

پس از معرفی رویکرد حاضر و بخش‌های پیش‌رو در مقاله، به تحلیل سوره مبارکه آل‌عمران براساس رویکرد فریزر (۲۰۰۵) می‌پردازیم.

در این بخش به تحلیل جدول‌های ترسیم‌شده و کشف توالی‌های موجود در این سوره مدنی خواهیم پرداخت. به‌منظور تعیین و تبیین انواع گفتمان‌نماهای واژگانی در ترجمه‌های تفسیری فارسی و انگلیسی قرآن‌کریم در سوره آل‌عمران، شش جدول ترسیم شده است. در این جدول‌ها، تعداد گفتمان‌نماها، بسامد وقوع و فراوانی آن‌ها از حیث گوناگونی گفتمان‌نماهای تفصیلی، استنتاجی و تبیینی در این شش منبع منتخب در جامعه آماری سوره آل‌عمران لحاظ گردیده است.

بررسی گفتمان‌نماهای واژگانی در سرتاسر سوره آل‌عمران در قالب رویکرد فریزر (۲۰۰۵) انجام پذیرفته است.

در ادامه این مقاله، ضمن توصیف تعدادی از گفتمان‌نماهای به‌کاررفته در ترجمه انگلیسی و تفسیری فارسی آن، با رویکرد فریزر (۲۰۰۵) به بررسی و تحلیل روابط گفتمان‌نماها در بافت متنی سوره آل‌عمران می‌پردازیم. نخست متن ترجمه سوره آل‌عمران را به بخش‌هایی تقسیم خواهیم کرد و در محتوای گزاره‌ای هر قسمت به تعیین انواع گفتمان‌نماها به‌طور معین خواهیم پرداخت و سپس به دنبال آن، با آوردن شواهدی، نتیجه خواهیم گرفت که این عناصر واژگانی برای تشریح و تلفیق بخش‌های مختلف متن، ضروری هستند؛ زیرا آن‌ها خواننده متون ترجمه مذهبی را به سوی انواع روابطی که بین آن بخش‌ها وجود دارد، هدایت می‌نمایند.

در زمینه روابط درون سوره آل‌عمران، به آن دسته از گفتمان‌نماهایی توجه شده است که معمولاً به‌عنوان پیونددهنده‌های جمله به‌کار می‌روند، این عناصر در جایگاه آغازین، میان و پایان جمله قرار می‌گیرند و با مدنظر گرفتن انواع این عناصر، قادر به ترسیم تصویری نسبتاً واضح و روشن از روابط موجود میان بخش‌های متوالی متن

می‌شویم، که از یک طرف، این عناصر در کدام تقسیم‌بندی در بافت ترجمه قرآنی قرار خواهند گرفت؟ و از طرفی چه کمکی در تسهیل و خوانش یا ترجمه تفسیری خواهند کرد؟

بر اساس رویکرد فریزر (۲۰۰۵) گفتمان‌نماهایی که پیام‌های مختلف را به هم مرتبط می‌کنند، دارای ابعاد مختلفی بوده که با کمک عناصر و اجزاء کلام، S1 و S2 را منتقل کرده و فرایند مرتبط ساختن را در بافت مقصود تسهیل می‌سازند. در ادامه، ضمن توصیف انواع گفتمان‌نماها به صورت ساختاری قاعده بنیاد، ترسیم و ارائه خواهند شد.

۳-۱- گفتمان‌نماهای تفصیلی در سوره آل عمران

اهم گفتمان‌نماهای تفصیلی فارسی و انگلیسی را می‌توان در لیست زیر مشاهده کرد: و، همچنان‌که، به عبارت ساده‌تر، یعنی، علاوه بر، و نیز، دیگر، در ضمن، نه...نه، به‌طور نمونه، برای مثال، در سخن دیگر، در عین حال، همچنین، ضمن آن‌که، به عبارت روشن‌تر، مانند، که، فی‌المثل، مثلاً، به همین نحو، باینکه، یا.

And, also, in addition, furthermore, beside, similarity, likewise, for instance, for example, as an example, in this case, to illustrate, to show namely, too, as well as, moreover, likewise, either... or... nor, above all, alternative, by the same token, in particular, more precisely, on that basis, more to the point, equally, more accurately, in addition...

به نمونه‌هایی از ترجمه انجام گرفته در سه منبع مورد تحقیق توجه می‌کنیم:

مثال ۱: بگو اگر آنچه در دل‌ها دارید چه پنهان کنید و چه اظهار نمایید خدا بدان آگاه است و او آنچه را که در آسمان‌ها و در زمین است می‌داند و خدا بر هر چیزی توانا است (تفسیر المیزان، آل عمران / ۲۹).

مثال ۲: "حواریان [شاگردان مخصوص او] گفتند: «ما یاوران خداییم، به خدا ایمان آوردیم، و تو (نیز) گواه باش که ما اسلام آورده‌ایم" (تفسیر نمونه، ج ۲: ۵۶۲)

مثال ۳: Allah surely nothing is hidden from Him in the earth **or** (DM) in the heaven (Translation Shakir, Aleomran, page 50/5).

مثال ۴: Those are they whose works shall become null in this world **as well as** (DM) the hereafter, and they shall have no helpers (Translation Shakir, Al-Omran, page 52/22)

جدول شماره (۱) تعداد گفتمان‌نماها، بسامد وقوع و فراوانی آن‌ها از حیث گفتمان‌نماهای تفصیلی در سه نمونه منتخب ترجمه فارسی (نمونه، المیزان و مجمع‌البیان) در سوره آل‌عمران را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۱ گفتمان‌نماهای واژگانی تفصیلی در ترجمه تفسیری قرآنی فارسی سوره آل‌عمران

گفتمان‌نما	و	ع	ب	مانند	رک	...و...	...و...	میسوزن	میسوزن / میسوزن	مانند	ب:	بنامه
نمونه	۵۹۶	۱۰	۲۱	۲	۰	۲	۲	۴	۳/۱	۱	۳۱	۱
المیزان	۴۷۳	۱۶	۹	۴	۲	۲	۱	۱	۰/۰	۰	۵	۰
مجمع‌البیان	۵۸۹	۷	۱۱	۰	۰	۰	۰	۰	۴/۰	۲	۶۱	۰
مجموع	۱۶۵	۳۳	۴۱	۷	۲	۴	۳	۵	۱۷/۱	۳	۹۷	۱

در جدول آماری فوق، انواع گفتمان‌نماهای تفصیلی، تعداد و فراوانی آن‌ها در سوره آل‌عمران که مفسران و مترجمان در ترجمه‌های خود مورد استفاده قرار داده‌اند، نشان داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود در این جامعه آماری، گفتمان‌نمای "او" با بسامد وقوع ۵۹۶ بار در ترجمه تفسیری "نمونه" دیده شده است و به همین نسبت، ترجمه تفسیر "مجمع‌البیان" و "المیزان" به تعداد فراوانی وقوع کم‌تری از آن به ترتیب به تعداد ۵۸۹ بار و ۴۷۳ بار تکرار وجود داشته است که در مجموع گفتمان‌نمای ذکر شده،

۱۶۵۸ مرتبه، در هر سه ترجمه تفسیری به کار رفته است. پس از آن، گفتمان‌نمای "یا"، در ترجمه تفسیری "نمونه" بالاترین بسامد را به تعداد ۲۲ بار و به ترتیب ۱۱ مرتبه در "مجمع‌البیان" و ۹ مرتبه در "المیزان" یافت گردیده است؛ که در مجموع در هر سه منبع با تعداد ۴۲ مرتبه به کار رفته است.

در مرحله بعد، گفتمان‌نمای "نیز"، است که بیش‌ترین بسامد وقوع را در ترجمه تفسیری "مجمع‌البیان" به تعداد ۱۹ مرتبه و در ترجمه تفسیری "نمونه" به تعداد ۱۴ بار به خود اختصاص داده است؛ و به همان نسبت کم‌ترین گفتمان‌نما در این نمونه را در "المیزان" به تعداد ۹ بار مشاهده کردیم که در مجموع تعداد کل آن‌ها برابر با ۴۲ بار، تکرار است. لازم به یادآوری است که مجموع گفتمان‌نمای "یا" با "نیز" هم برابر است. در بررسی بیش‌تر، می‌توان این برابری توزیع بسامدی را در مجموع کل آماری، در سه ترجمه تفسیری فارسی در گفتمان‌نماهای "همچون" و "مانند" نیز با تعداد ۷ بار، به‌خوبی مشاهده کرد. به همین ترتیب گفتمان‌نماهای دیگری مانند "همانند"، همچون، مانند، همچنین، چه...چه، نه...نه، مثل" در مراتب بعدی بسامد وقوع در سه منبع ترجمه فوق‌الذکر به کار رفته‌اند.

شایان ذکر است کم‌ترین بسامد وقوع گفتمان‌نماهای واژگانی تفصیلی، متعلق به واژه "بعلاوه" با تعداد ۱ بار در ترجمه تفسیر نمونه است.

بنابراین، توالی وقوع این گفتمان‌نماهای واژگانی تفصیلی در سوره آل‌عمران از سمت راست به چپ به‌صورت زیر نشان داده شده است:

توالی طبق جدول شماره (۱): و<یا<نیز<هم<همانند<همچون<مانند<همچنین<چه...چه<نه...نه<مثل<همچو<بعلاوه

در جدول (۲) شاخص‌های آماری گفتمان‌نماهای تفصیلی در ترجمه‌های انگلیسی سوره آل‌عمران نمایش داده شده است:

جدول شماره ۲: گفتمان‌نماهای واژگانی تفصیلی در ترجمه قرآنی انگلیسی سوره آل عمران

گفتمان‌نما	شاگرد	آربری	یوسف علی	مجموع
and	۴۶۷	۲۸۶	۲۹۳	۱۰۴۶
or	۱۱	۱۰	۱۳	۳۴
Whether...or	۲	۱	۰	۳
As well as	۲	۰	۰	۲
Neither...nor	۲	۱	۱	۴
Neither	۱	۰	۱	۲
Too	۱	۱	۰	۲
Also	۳	۰	۵	۸
indeed	۱۱	۰	۱۱	۲۲
Rather than	۱	۰	۲	۳
Not...nor	۲	۰	۰	۲
Nor	۱	۱	۰	۲
Either...or	۰	۱	۰	۱

در جدول آماری فوق، انواع گفتمان‌نماهای تفصیلی، تعداد و فراوانی آن‌ها در سوره آل‌عمران که مترجمان در ترجمه‌های انگلیسی خود مورد استفاده قرار داده‌اند، نشان داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود در این جامعه آماری، گفتمان‌نمای "and" با بسامد وقوع ۴۶۷ بار، در ترجمه "شاگرد" دیده شده است ولی در ترجمه یوسف علی و آربری، فراوانی کم‌تری از آن (به ترتیب به تعداد ۲۹۳ بار و ۲۸۶ مرتبه) وجود داشته است که در مجموع کل گفتمان‌نمای ذکر شده، ۱۰۴۶ مرتبه در هر سه ترجمه انگلیسی به کار رفته است. پس از آن، گفتمان‌نمای "or" در ترجمه انگلیسی "یوسف علی" بالاترین بسامد (به تعداد ۱۳ بار)، در ترجمه "شاگرد"، ۱۱ مرتبه و در ترجمه "آربری"، ۱۰ مرتبه تکرار یافت گردیده است؛ که در مجموع در هر سه منبع با تعداد ۳۴ مرتبه به کار رفته است. در مرحله بعد گفتمان‌نمای "indeed" است که

بیشترین بسامد وقوع را در ترجمه‌های "شاکر و یوسف علی" مشترکاً به تعداد ۱۱ مرتبه و در ترجمه "آربری" به‌طور اخص به‌کار برده نشده است، در مجموع تعداد کل آن‌ها برابر با ۲۲ بار تکرار می‌باشد. گفتمان‌نمای "also" در ترجمه "یوسف علی"، بیشترین آمار (۵ مورد) و در ترجمه "شاکر"، از کم‌ترین بسامد (۳ مورد) برخوردار است. نمونه‌های دیگر این عناصر را می‌توان در ذیل مشاهده کرد:

"nor و neither، rather than, whether...or,not...nor,too, as well as"neither...nor" که هرکدام به تعداد مشخصی، بین ۲ تا ۳ بسامد وقوع، رخ داده است. در مراتب بعدی، بسامد وقوع در سه منبع ترجمه انگلیسی فوق‌الذکر به‌کار رفته است. شایان‌ذکر است که کم‌ترین بسامد وقوع گفتمان‌نماهای واژگانی تفصیلی را، "either... or" با تعداد ۱ بار در ترجمه "آربری" داراست، در صورتی‌که در دیگر ترجمه‌های منتخب، این نمونه مشاهده نگردید. گفتمان‌نماهای واژگانی تفصیلی انگلیسی موجود در ترجمه آیات سوره آل‌عمران، در سه منبع ترجمه انگلیسی، براساس بسامد وقوع، فراوانی موجود و همچنین براساس توالی مشخص شده در آن‌ها، از سمت چپ به راست به‌صورت زیر نمایش داده شده است:

And>or>indeed>also>neither...nor>Whether...or> As well as>too>not ...nor> Either...or

به‌وضوح، در این مقوله از گفتمان‌نماها، رابطه بین S1 و S2 توسط یک گفتمان‌نمای تفصیلی نشان داده شده است. در مثال‌های اشاره‌شده، گفتمان‌نماهای تفصیلی، مشخص می‌کنند که تعدادی از آن‌ها در جایگاه ابتدای S2 قرار می‌گیرند و گروه دیگری می‌توانند در دو جایگاه ابتدا و میانی نیز قرار گیرند. رابطه زیر در شکل‌گیری یک هم‌پایه به‌صورت ساختار قاعده بنیاد، نمایش داده می‌شود:

>S1,DM+ S2>< DM+ S1+S2>. <S1.DM+S2>

۳-۲- گفتمان‌نماهای تباینی در سوره آل عمران

نغزگوی کهن (۱۳۹۲)، به نقل از لانگ (۲۰۰۰: ۲۴۵)، اظهار می‌دارد که، این عناصر به‌طور ذاتی، اطلاعات قبلی موجود در متن را نشان می‌دهند. گاهی مفهوم دوجمله‌ای که به هم مربوط می‌شوند در مقابل یکدیگر قرار دارند؛ یعنی وقوع یکی، منافی وقوع دیگری است یا وقوع یکی از حکم کلی که در دیگری بیان شده است، مستثنی است. چنین جمله‌هایی یا از نظر معنی، مقابل یکدیگرند یا از نظر لفظ. در صورت اخیر، یکی مثبت و دیگری منفی خواهد بود. (ناتل خانلری، ۱۳۸۴: ۲۵۰).

در ادامه، فهرستی از کلمات تباینی را ذکر کرده‌ایم که متکی بر سه ترجمه تفسیری قرآنی در زبان فارسی و سه ترجمه انگلیسی است. به دلیل نقش مهم و تأکیدی که در ساختار و کارکرد این گفتمان‌نماها وجود دارد، پیوسته شاهد خوانش و درک صورت‌های تقابلی در بافت‌های یاد شده هستیم.

گفتمان‌نماهای تباینی رایج در هر دو زبان فارسی و انگلیسی عبارتند از:

"ولی"، "اما"، "جز"، "به جز"، "مگر"، "بلکه"، "لکن"، "درحالی‌که"، "در مقابل"، "از اینکه"، "با اینکه"، "حال آنکه"، "اگرچه"، "با همه وجود"، "با این همه"، "با وجود این"، "با همه این‌ها"، "علیرغم این"، "با این حال"، "با این حال"، "گرچه"، "هرچند که"، "و در مقابل"، "درواقع"، "واقعاً"، "در حقیقت"، "واقعیت".

براساس تقسیم‌بندی فونگ^{۶۹}، کارتر^{۷۰} (۲۰۰۷) و فریزر (۲۰۰۵؛ ۱۹۹۹؛ ۱۹۹۳)،

گفتمان‌نماهای تباینی در زبان انگلیسی در پیکره زبانی عبارتند از:

"But", "yet", "however", "instead", "although", "eventhough", "though", "except", "whereas", "while", "in spite of", "in comparison", "incontrast", "instead, never/neverless, not with standing, despite, vconversely, I may be wrong but, even so, on the country, all the same, otherwise, on the one / other hand, rather, regardless, still, that side, well,

این عناصر زبانی، بنابر اظهارات فریزر (۱۹۹۳)، بخشی از دستور زبان است و

به‌عنوان عناصر فعال در کاربردشناسی و با تأکید بر این موضوع که در مقوله‌های نحوی

جای ندارند، اشاره کرده است. همچنین، در نگاه هالییدی (۱۹۹۵)، این گروه به‌عنوان

عناصر تصدیقی^{۷۱} نمود پیدا می‌کند. با توجه به این فهرست، کاربرد گفتمان‌نماها در قالب کلمات بسیط و مرکب در آغاز بند و در میان آن استفاده شده است. به نمونه‌ای از این گفتمان‌نماهای رایج در ترجمه تفسیری و انگلیسی قرآن در آیات سوره آل‌عمران توجه می‌کنیم:

مثال ۵: [آیاتی که به خاطر بالا بودن سطح مطلب و جهات دیگر، در نگاه اول، احتمالات مختلفی در آن می‌رود، ولی با توجه به آیات محکم، تفسیر آن‌ها آشکار می‌گردد]؛ اما آن‌ها که در قلوبشان انحراف است، به دنبال تشابهات‌اند، تا فتنه‌انگیزی کنند (و مردم را گمراه سازند) و تفسیر (نادرستی) برای آن می‌طلبند، درحالی‌که تفسیر آن‌ها را، جز خدا و راسخان در علم، نمی‌دانند و جز صاحبان عقل، متذکر نمی‌شوند (و این حقیقت را درک نمی‌کنند) (تفسیر نمونه، ج ۲: ۷).

مثال ۶: برایشان بهتر بود، لیکن بعضی از آنان مؤمن و بیشترشان فاسق‌اند (۱۱۰) (ترجمه تفسیر المیزان، ج ۳: ۱۱۰).

مثال ۷. What! When a single disaster smites you, **although** ye smote (your enemies) with one twice as great, do ye say? - « Whence is this?" Say (to them):" It is from yourselves: For Allah hath power over all things" (Translation Yusuf ali, 165: page 71).

مثال ۸. Say: O followers of the Book! come to an equitable proposition between us and you that we shall not serve any **but** Allah and (that) we shall not associate aught with Him, and (that) some of us shall not take others for lords besides Allah **But** if they turn back, then say: Bear witness that we are Muslims (Translation Shakir, 64: page 58).

حروف ربط "even though, though, although" با معادل فارسی "اگرچه، گرچه که"، دو جمله را به هم ربط می‌دهد و این ارتباط نشان‌دهنده امر غیرمنتظره و تعجب‌آوری است. به عبارت دیگر، دو مفهوم متضاد باهم رخ داده‌اند و این تضاد غیرمستقیم است که به تصویر کشیده شده است. مثال شماره ۷ به تقابل بین امت‌های باایمان و بی‌ایمان اشاره دارد و گفتمان‌نمای تباینی "ولیکن" در این آیه، این تقابل را

به‌روشنی بین انسان‌های مؤمن و باایمان در مقابل مردم فاسق و جاهل نشان می‌دهد و از سوی دیگر رابطه تقابلی دو جمله S1 و S2 را نیز باهم منسجم کرده است. در این ترجمه کلمات زبان عربی به عاریه گرفته شده است؛ مانند: "لکن" که به‌عنوان یک گفتمان‌نمای تباینی شناخته شده است. بنا بر گفته فریزر (۲۰۰۵)، عدم حضور گفتمان‌نماها هیچ آسیبی در مبحث دستوری و خوش‌ساخت بودن بافت کلامی ایجاد نمی‌کند؛ بلکه یک ابزار قدرتمند برای ارتباط پیام اولیه در انتقال گفتار حال و پیشین از آن خواهد داشت.

گفتمان‌نمای "but" در مثال‌های فوق، نشان می‌دهد که تقابل بین دو وضعیت یا موقعیت، موجود یا غیرموجود است. علاوه بر آن، محتوای معنایی را نشان می‌دهد که بیانگر تقابل در گفتمان استدلالی است که بر سر پاره‌گفتار قرار می‌گیرد. بدین سبب، بیان‌کننده یک علت است؛ اما به‌دلیل محتوای تباینی که در این بخش وجود دارد، اهمیت بیش‌تری داراست که همین نمونه با دیدگاه شیفرین (۱۹۸۷) نیز همسو می‌باشد. ذوقدار و دبیر مقدم (۱۳۸۱)، در پژوهش خود در بافت جفت‌های وابسته سؤال و جواب، نمونه‌هایی را مورد بررسی قرار داده‌اند که در توالی‌های جواب در واکنش به پرسش، انتظار می‌رود که اطلاعات خاصی در پاسخ به سؤال مخاطب ارائه گردد. در نمونه انگلیسی شماره ۷ از مترجم انتظار می‌رود که در ترجمه آیات مذکور، گونه‌ای از ترجمه را به‌کار گیرد که در بافت، نوعی تقاضا برای دریافت اطلاعات را نشان داده باشد و جواب آن نیز منطبق بر مقتضیات درخواستی در متن باشد که در این تعامل گفتاری می‌توان زمینه‌هایی از ناسازواری را نیز مشاهده کرد. علاوه بر آن، این بافت در این آیه دارای معنای کنایی نیز می‌باشد. جدول شماره (۳) تعداد گفتمان‌نماها، بسامد وقوع و فراوانی آن‌ها از حیث گفتمان‌نماهای تباینی در سه نمونه منتخب ترجمه تفسیری فارسی (نمونه، المیزان و مجمع‌البیان) در سوره آل‌عمران را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۳ گفتمان‌نماهای واژگانی تباینی در ترجمه تفسیری سوره آل عمران

گفتمان‌نما	یا	اما	باین‌حال	مگر	البته	ولی	بلکه	لکن	باینکه	درحالی‌که
نمونه	۱۲	۱۴	۰	۱۰	۰	۷	۸	۰	۰	۲۰
المیزان	۰	۷	۱	۳۲	۹	۲	۲	۵	۱	۲
مجمع‌البیان	۱	۱۶	۰	۲	۰	۲	۷	۰	۱۱	۰
مجموع	۱۴	۳۷	۱	۴۸	۹	۱۲	۱۷	۵	۱۲	۲۲

همان‌گونه که در جدول شماره ۳ مشاهده می‌شود گفتمان‌نمای تباینی "مگر" در ترجمه تفسیری فارسی با تعداد مشخص ۴۸ بار بسامد وقوع، پرکاربردترین گفتمان‌نمای تباینی در ترجمه تفسیری موجود در سوره آل عمران می‌باشد. در توالی بعد، آمار به‌خوبی نشان می‌دهد که گفتمان‌نمای "اما" با بسامد ۳۷ بار تکرار و گفتمان‌نمای "درحالی‌که" با تعداد ۲۲ فراوانی، در جایگاه سوم از حیث بسامد وقوع در این منابع تفسیری فارسی می‌باشند. به همین ترتیب، توالی موجود گفتمان‌نماهای تباینی "بلکه"، با ۱۷ بار تکرار و دیگر عناصر واژگانی مدنظر، به ترتیب "جز" با بسامد ۱۴ بار، "ولی" با جامعه آماری ۱۲ بار و گفتمان‌نمای "البته" به تعداد مشخص ۹ بسامد وقوع، تکرار شده است. گفتمان‌نماهای "لکن"، به تعداد ۵ بار و "باین‌حال" به تعداد ۱ بار به ترتیب، کم‌کاربردترین گفتمان‌نمای تباینی در ترجمه تفسیری فارسی بوده‌اند. بنابراین توالی وقوع گفتمان‌نماهای تباینی در این سوره از سمت راست به چپ به‌صورت زیر نشان داده شده است:

توالی شماره ۳: مگر<اما> درحالی‌که< بلکه< ولی< البته< لکن<بااین‌حال به‌وضوح در این نمونه‌ها رابطه بین S1 و S2 برقرار و مشهود است. در مثال‌های فوق، گفتمان‌نماهای تباینی، مشخص می‌کند که تعدادی از آن‌ها در جایگاه‌های ابتدای S2 و گروهی دیگر می‌توانند در دو جایگاه ابتدا و میانی قرار گیرند. رابطه زیر در شکل‌گیری یک هم‌پایه کاربرد دارد:

<S1,DM+S2> و یا <S1,DM+S2>.

در جدول (۴) شاخص‌های آماری گفتمان‌نماهای تباینی در ترجمه‌های انگلیسی سوره آل‌عمران نمایش داده شده است:

جدول شماره ۴ گفتمان‌نماهای واژگانی تباینی در ترجمه انگلیسی سوره آل‌عمران

گفتمان‌نما	but	Although	against	Though	Even if	Even though
شاکر	۳۹	۱	۲۰	۱	۰	۰
آزبری	۴۰	۱	۱۰	۲	۱	۱
یوسف‌علی	۵۶	۰	۹	۲	۱	۰
مجموع	۱۳۸	۲	۳۹	۳	۲	۱

همان‌طورکه در جدول شماره ۴ مشاهده می‌شود، گفتمان‌نمای تباینی "But" در ترجمه انگلیسی سوره آل‌عمران با تعداد مشخص ۱۳۸ بار بسامد وقوع، پرکاربردترین گفتمان‌نمای تباینی در ترجمه انگلیسی موجود در این سوره قرآنی است. در توالی بعد، آمار به‌خوبی نشان می‌دهد که گفتمان‌نمای "against" با بسامد ۳۹ بار و گفتمان‌نماهای

تباینی "Though" با ۶ بار و دیگر عناصر واژگانی به کاررفته در متن‌های منتخب، به ترتیب، "Eventhough" و "Even if" هرکدام با بسامد ۲ بار و "although" با ۱ بار وقوع، در این بافت کلامی رخ داده است. این گفتمان‌نماها به ترتیب پرکاربردترین گفتمان‌های تقابلی در ترجمه انگلیسی آیات سوره آل عمران در قالب بسامد وقوع از سمت چپ به راست به صورت زیر نشان داده می‌شود:

Even Though > Even if > Although > Though > Against > But: توالی شماره ۳

فریزر (۲۰۰۵) ترتیب قرارگیری گفتمان‌نماها در زبان انگلیسی را به صورت زیر

نشان می‌دهد:

1.<S1,DM, S2>   2.<S1.DM+S2>   3.<DM+S1,S2>

حضور این عناصر در پاره‌گفتارها بیانگر این مطلب است که رابطه‌ای شفاف و واضح بین S2 با S1 در قالب تضاد و تباین برقرار است.

۳-۳- گفتمان‌نماهای استنتاجی در سوره آل عمران

این گفتمان‌نماها، معنا و نقش نحوی آن‌ها می‌بایستی معنای علت یا نتیجه داشته باشد و در جایگاه S1 و S2 به کار می‌رود. برخی از این گفتمان‌نماهای استنتاجی شامل گفتمان‌نماهای علت، نتیجه و استدلال در زبان فارسی عبارتند از:

" به خاطر همین، به جهت اینکه، به همین دلیل اینکه، چون، لذا، پس، بنابراین، در نتیجه، به همین علت، از این رو، مال این است که، به دلیل، به همین دلیل، بر این مبنای بدین سبب، برای این/ برا این، بر این اساس، زیرا، نظر به اینکه، با احتساب اینکه، به جهت اینکه، علت آن است، زیرا که، چون که، به دلیل اینکه، به منظور اینکه، از آنجایی که، علی‌هذا، لهذا، به این منظور، آنگاه، با این وضع، در غیر این صورت، وگرنه."

نمونه‌های رایج از گفتمان‌نماهای استنتاجی در زبان انگلیسی نیز عبارتند از:

Therefore, Thus, Consequently, Hence, So, then, because of this, for this reason, after all, as a result, as consequence, In conclusion, accordingly, of course, as a consequence, as a logical conclusion, as a result, because of, consequently, for this/that reason, It can be concluded that, In this case,

under these/ those conditions, since, consequently, that condition, on these/those grounds, all things considered.

به نمونه‌هایی از این گفتمان‌های رایج در ترجمه تفسیری و انگلیسی قرآنی توجه می‌کنیم:

مثال ۹: و چون خداوند از پیامبران پیمان گرفت که به حق این کتاب و حکمت که به شما داده‌ام چون پیغمبری به سوی شما آید و آنچه را با شماست تصدیق کند بدو ایمان آرید و وی را یاری کنید (ترجمه تفسیر مجمع‌البیان، ج ۴: ۱۴۳).

مثال ۱۰: هیچ چیز، در آسمان و زمین، بر خدا مخفی نمی‌ماند. (بنابراین، تدبیر آن‌ها بر او مشکل نیست) (تفسیر نمونه، ج ۲: ۴۲۶).

مثال ۱۱: I have submitted myself entirely to Allah and (so) every one who follows me and say to those who have been given the Book and the unlearned people: Do you submit yourselves? So if they submit then indeed they follow the right way And if they turn back (Translation, Shakir, page 52:20).

مثال ۱۲: He will Surely in that is a lesson for men possessed of eyes (Translation Arberry, page 51:13).

در مثال‌های فوق یک رابطه بین دوپاره گفتار به‌خوبی قابل ترسیم است. استفاده از گفتمان‌نماها در ترجمه این آیات، به دریافت‌کننده پیام نشان خواهد داد که در بخش S1 و S2 ربط هر بخش چیست؟ در مثال بالا زمانی که از "چون" به‌عنوان یک گفتمان‌نمای استنتاجی استفاده می‌کنیم، این عنصر زبانی به‌عنوان نوعی محدودسازی فرضیات دریافت‌کنندگان محسوب شده و درباره ارتباط بخش ۱ و نوع ارتباط دریافت پیام بین دو بخش از پاره‌گفتار ظاهر شده است. پس ضرورت استفاده از گفتمان‌نماها برای تشریح تلفیق بخش‌های مختلف متن، ضروری به‌نظر می‌رسد؛ چراکه قاریان قرآن و مترجمان را به‌سوی دقت در انواع روابط موجود در آن بخش‌ها، هدایت می‌نماید. گفتمان‌نماهای استنتاجی یافت شده در درون سوره آل‌عمران معمولاً به‌عنوان پیوند دهنده‌های پاره‌گفتار به‌کار می‌رود؛ اگرچه تعیین یک‌بند و شروع بند دیگر که از کجا شروع می‌شود، عموماً دشواری خاص خود را به همراه دارد؛ چراکه متن عربی فاقد علامت‌های سجاوندی است. این رابطه، هم شامل دلیل و سبب وقوع یک اتفاق می‌شود

و هم نتیجه و پیامدهای یک واقعه؛ اما نکته مهم این است که در این نوع رابطه، بند و جمله‌ای که باهم مرتبط می‌شوند، رابطه علی و معلولی حاکم است؛ یعنی یکی علت و دیگری معلول است. البته گاهی روند عادی علت و معلولی برهم می‌خورد و علت در جمله دوم بیان می‌شود. در این مورد، عناصر استنتاجی دو جمله عبارتند از:

"زیرا که"، "زیرا"، "چراکه"، "زیرا"، "چون" (فلاح، ۱۳۹۱ به نقل از ناتل خانلری، ۱۳۸۴: ۲۵۱)، اما در اغلب موارد جمله دوم، معلول جمله اول را بیان می‌کنند. گفتمان‌نماهای این گونه جملات عبارتند از: "لهذا"، "بنابراین" و "پس" (فلاح، ۱۳۹۱: ۲۵۲).

در جدول (۵) شاخص‌های آماری گفتمان‌نماهای استنتاجی در ترجمه‌های فارسی سوره آل‌عمران نمایش داده شده است:

جدول شماره ۵ گفتمان‌نماهای واژگانی استنتاجی در ترجمه تفسیری فارسی سوره آل‌عمران

گفتمان‌نما	بنا بر این	تا	زیرا/چون/که	در صورتی که	البته	سرانجام	پس/اسپس	در حالی که	مسلماً	چراکه	لذا	به همین دلیل	به همین جهت / بدین جهت / بدین سبب
نمونه	۸	۱۲	۰/۰/۱۲	۱	۰	۳	۱/۹	۱	۱	۲	۱	۱	۰/۰/۱
المیزان	۰	۲۵	۱/۱۲/۲	۰	۲	۰	۵/۲۲	۰	۰	۰	۰	۰	۱/۰/۰
مجموع المیزان	۳	۱۵	۱/۲۰	۰	۰	۰	۳/۳۸	۲	۰	۱۱	۰	۰	۳/۲۰
مجموع	۱۱	۵۲	۲/۱۴/۱۴	۱	۲	۳	۹/۶۹	۳	۱	۱۳	۱	۱	۴/۲۱

در این بخش به شاخص‌های آماری که تحت عنوان گفتمان‌نماهای استنتاجی سوره آل‌عمران در ترجمه فارسی تفسیری قرآن‌کریم است، می‌پردازیم. همان‌طور که در جدول شماره ۵ مشاهده می‌شود، گفتمان‌نمای استنتاجی "پس"، در ترجمه تفسیری فارسی این سوره، با تعداد مشخص ۶۹ بار بسامد وقوع، پرکاربردترین گفتمان‌نمای استنتاجی در ترجمه‌های تفسیری جدول فوق می‌باشد. در توالی بعد، آمار به‌خوبی نشان می‌دهد که گفتمان‌نمای "تا" با بسامد ۵۲ بار و گفتمان‌نماهای استنتاجی "چون" و "زیرا" هرکدام با ۱۴ بار تکرار و دیگر عناصر واژگانی مورد بررسی در این پژوهش، به ترتیب "چراکه" با بسامد ۱۳ بار، "سپس" با جامعه آماری ۹ بار و "بنابراین" با بسامد ۱۱ بار تکرار به‌کاربرده شده است. گفتمان‌نماهای: "بدان سبب/ درحالی‌که" و "سرانجام" به‌طور مشترک به تعداد مشخص ۳ بار تکرار شده است. گفتمان‌نماهای "البته"، "لذا"، "مسلماً"، "به همین دلیل"، "به سبب"، "لذا"، "بدین جهت" و "در صورتی‌که" در این بررسی آماری، کم‌کاربردترین گفتمان‌نماهای استنتاجی در ترجمه تفسیری فارسی بوده‌اند، بدین ترتیب توالی وقوع این گفتمان‌نماهای استنتاجی در سوره آل‌عمران از سمت راست به چپ به‌صورت زیر نشان داده شده است:

توالی شماره ۴: پس < تا < زیرا < چون < چراکه < بنابراین < سپس < سرانجام < بدین سبب / درحالی‌که < بدین جهت < البته / به همین دلیل < به همین جهت < در صورتی‌که < مسلماً < لذا >.

بنابر نظر فریزر (۱۹۹۹)، گفتمان‌نماهای استنتاجی به‌نوعی در جمله به پالایش رابطه بین S1 و S2 کمک بیش‌تری می‌کند. به‌طور اخص، گفتمان‌نماهای استنتاجی از زیرمجموعه گفتمان‌نماهایی مانند (پس، بنابراین، ازاین‌رو، چون از آن، نتیجه، در نتیجه و...) استفاده می‌کند. واضح است که در برخی از زمینه‌های منطقی و عقلانی، حضوری فعال داشته و در نتیجه S2 به‌عنوان یک هم‌پایه صحیح، مرتبط و همگام با S1 عمل می‌کند. براساس دیدگاه بلک‌مور (۱۹۹۹) و فریزر (۱۹۹۰)، گفتمان‌نماهای واژگانی که بر S2 تحمیل شده باشند،

محدوده خاصی از تعابیر را، با توجه به معنای موجود در S1، به موضوع مورد بحث پس از آن اشاره می‌کنند؛ که این ویژگی در نمونه‌های استنتاجی در هردو ترجمه یافت گردید. علاوه بر آن، این گفتمان‌نماها در شکل‌دهی روابط متنی درون سوره، نقش داشته و به استنباط درک مقصود قسمت‌های متن به تشریح و ساختار بندی موضوعات و محتویات این سوره کمک شایانی می‌کند، این امر باعث می‌شود تا خالق پیام بتواند پیغام مورد نظرش را به روشنی منتقل نماید. جدول (۶) شاخص‌های آماری گفتمان‌نماهای استنتاجی در ترجمه‌های انگلیسی سوره آل‌عمران را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۶ گفتمان‌نماهای استنتاجی در ترجمه انگلیسی سوره آل‌عمران

گفتمان‌نما	Surely/ certainly	Then	So	therefore	Because	Thus	So that	Because of
شاکر	۵۴/۸	۵۱	۲۱	۱۳	۸	۲	۲	۱
آزری	۱/۰	۲۲	۱۵	۶	۵	۱	۲	۱
یوسف علی	۰/۱	۲۴	۱۲	۰	۶	۳	۱	۲
مجموع	۵۵/۹	۹۷	۴۸	۱۹	۱۹	۶	۵	۴

در این بخش به شاخص‌های آماری تحت عنوان گفتمان‌نماهای استنتاجی در ترجمه انگلیسی قرآن کریم می‌پردازیم. همان‌طور که در جدول شماره ۶ مشاهده می‌شود، گفتمان‌نمای استنتاجی "Then" با تعداد ۹۷ بار بسامد وقوع، پرکاربردترین گفتمان‌نمای استنتاجی در ترجمه انگلیسی موجود در این سوره قرآنی مورد تحلیل است. در توالی بعد، آمار به‌خوبی نشان می‌دهد که گفتمان‌نمای "surely, so" به ترتیب با بسامد ۵۵ و ۴۸ بار تکرار و به همین ترتیب، گفتمان‌نماهای استنتاجی "therefore/because" هردو به‌طور مشترک با ۱۹ بار تکرار و دیگر عناصر واژگانی مورد بررسی در این پژوهش، به ترتیب "certainly" با بسامد ۹ بار، "thus" با جامعه آماری ۶ بار و "so that" با بسامد ۵ بار تکرار، به‌کاربرده شده است. گفتمان‌نمای "because of" به تعداد مشخص ۴ بار بسامد تکرار شده است. این عنصر زبانی

کم‌کاربردترین گفتمان‌نمای استنتاجی در ترجمه انگلیسی بوده است، بنابراین توالی وقوع گفتمان‌نماهای استنتاجی انگلیسی در سوره آل‌عمران از سمت چپ به راست به صورت زیر نشان داده شده است:

then >surely> So> therefore >because/ certainly> thus >so that > because of

توالی و ترتیب قرارگیری گفتمان‌نماهای استنتاجی در ترجمه قرآنی زبان انگلیسی در سوره آل‌عمران به صورت زیر نشان داده می‌شود: توالی زیر، منعکس‌کننده ترکیبات نحوی ممکن، از گفتمان‌نماهای موجود در جملات موردبحث بالاست؛ و این امر صرف‌نظر از طرز قرار گرفتن در جایگاه‌های آغازین، میانی و پایانی می‌باشد.

1.<S1,DM, S2> 2.<S1.DM+S2>3.<DM+S1, S2>

جایی که گفتمان‌نماها نشانگر حروف ربط هستند، ویژگی‌های نحوی آن‌ها نیاز به یک رابطه بین S1 و S2 در بخش گفتمان دارد، این رابطه مبتنی بر معنی ضمنی گفتمان‌نماها در بافت کاربردی آن‌ها در سطح جمله دارد (فریزر، ۲۰۰۵).

۴- نتیجه‌گیری

پس از جمع‌آوری و تحلیل داده‌های تحقیق، نقش گفتمان‌نماها در ترجمه‌های فارسی و انگلیسی سوره آل‌عمران تشریح گردید و نتایج حاصله از بررسی آیات ترجمه‌شده به شرح زیر می‌باشد:

۱- رویکرد فریزر (۲۰۰۵) در هر ترکیب از ترجمه‌های تفسیری فارسی و انگلیسی قابل اعمال بوده و قابلیت کاربست آن محسوس می‌باشد. از ارائه این رویکرد، یک الگوی مرحله به مرحله برای مترجمان استفاده شده است که می‌تواند برای ترجمه گفتمان‌نماهای کتاب‌ها یا دیگرگونه‌های متنی از جمله متون مذهبی مشابه، مفید واقع شود و قابلیت ارتقای کیفیت ترجمه را به همراه خواهد داشت. این عناصر زبانی، در

ایجاد و پیوند جملات، عاملی مهم برای پیوستگی محسوب می‌شود و از سوی دیگر با پیوند دادن ایده‌ها و موضوعات، این ارتقای کیفی را در ترجمه ایجاد می‌کند.

۲- براساس دیدگاه فریزر (۲۰۰۵)، توالی‌های قرارگرفته که بیش‌ترین بسامد آماری را در گفتمان اصلی داشته، به‌عنوان گفتمان اصلی مطرح بوده است که در این پژوهش در هر دو گفتمان‌نمای "واو" و "and" به‌عنوان حلقه وصل اصلی و کلیدی بوده و عناصر زبانی بعدی به‌عنوان زیرگروه گفتمان‌نمای اصلی نقش می‌گیرند.

۳- از گفتمان‌نماهای بررسی شده در این پژوهش، عناصری که در ترجمه آیات به‌کار رفته است، از لحاظ معادل لفظی و معنایی، به‌نوعی متفاوت بوده‌اند و بعضاً از گوناگونی و تنوع در انتخاب معادل، استفاده شده است. گفتمان‌نماهایی که در جملات مبدأ حذف شده بودند، بسامدکم‌تری در داده‌های این پژوهش داشتند.

۴- انعکاس گفتمان‌نماها در شش ترجمه سوره آل‌عمران به ترتیب عبارتند از: گفتمان‌نماهای تفصیلی + استنتاجی + تبیینی.

با توجه به این‌که کاربرد گفتمان‌نماهای تفصیلی بسیار بیش‌تر از انواع دیگر گفتمان‌نماها بوده است، می‌توان نتیجه گرفت آیات در قالب این دسته‌بندی بیش از هر چیز به توصیف، تبیین و تشریح موضوعات مطرح‌شده در این سوره می‌پردازند. کم‌ترین آمار را عناصر تبیینی دارا بودند، چه بسا علت این امر را در مقوله موضوعی سوره آل‌عمران بتوان جستجو کرد و به‌دلیل گفته‌های صریح و شفاف استفاده کم‌تری شده باشد.

۵- تعداد گفتمان‌نماها در هر دو ترجمه، اگرچه در ترتیب باهم تفاوت چندانی نداشتند ولی باین‌حال تعداد بسامد آن‌ها و میزان استفاده از این عناصر قابل‌توجه است. در مورد ترجمه قرآن به هر زبانی، به‌ویژه انگلیسی، باید به این تفاوت‌های ساختاری توجه ویژه نمود. مترجمان در متن ترجمه آیات سوره آل‌عمران از روابط زنجیره‌ای

استفاده کرده‌اند و به عوامل متعددی در انسجام اشاره کرده‌اند و با استفاده از این عناصر رابطه منطقی بین پاره‌گفتارها را به تصویر کشیده‌اند.

۶- در این پژوهش نشان داده شد که در ترجمه انگلیسی، گفتمان‌نمای واژگانی "but" با تعداد مشخص ۲۵۲ بار بسامد وقوع، پرکاربردترین گفتمان‌نمای تباینی در ترجمه انگلیسی سوره آل‌عمران است و گفتمان‌نماهای تباینی فارسی «مگر» و انگلیسی "but" به‌عنوان گفتمان‌نمای اصلی و به‌تبع دومین گفتمان‌نما از دیگر اعضای زیرگروه عناصر واژگانی است. برای نمونه در فارسی (باین‌حال و درحالی‌که) در این چینش قرار می‌گیرند. در ترجمه انگلیسی یک گفتمان‌نمای اصلی، از یک زیرگروه به‌عنوان گفتمان‌نماهای اصلی، رابطه بین S1 و S2 را نشان می‌دهد.

۷- از مجموع توالی‌های موجود در گفتمان‌نماهای استنتاجی، می‌توان نتیجه گرفت که در ترجمه تفسیری فارسی قرآن در سوره آل‌عمران، گفتمان‌نمای استنتاجی "پس" و "then" پرکاربردترین گفتمان‌نماهای استنتاجی در ترجمه تفسیری قرآنی بوده که بیش‌تر از سایر گفتمان‌نماها در این مجموع توالی قرار می‌گیرند.

۸- در این پژوهش نشان داده شد که گفتمان‌نماهای واژگانی که بر S2 تحمیل شده باشند، محدوده خاصی از تعابیر را، با توجه به معنای S1، به موضوع موردبحث پس از خود اشاره می‌کنند؛ که این ویژگی در نمونه‌های استنتاجی هر دو ترجمه یافت گردید. این بررسی با بلکمور (۱۹۹۲) و فریزر (۱۹۹۰) نیز همسو است.

۹- به پیروی از رویکرد حاضر، گفتمان‌نماها به‌عنوان یاری‌دهنده بافت اطلاعات موجود در متن محسوب می‌گردند. همچنین بیان گردید که در آغاز بخش‌ها، بندها (پاراگراف‌ها) و میان‌بندها حضور دارند و غالباً در گفتمان‌نماها نوعی تقسیم‌بندی وجود دارد. بسیاری از این عناصر واژگانی آشکارا در مواضع تغییر موضوع در درون سوره آل‌عمران فعال هستند و در انتقال پیام برحسب ارتباطشان با بخش‌های پیشین خویش، نقشی بسیار مؤثر و کارآمد را ایفا می‌کنند.

۱۰. این عناصر را می‌توان به‌عنوان مقوله میانی بین عناصر واژگانی و عناصر دستوری زبان دانست و از نظر ساختاری در سطح اختیاری عمل می‌کنند، این بررسی با هانسن (۱۹۹۸) نیز همسو است.

۱۱- ترجمه گفتمان‌نمای فارسی و انگلیسی به‌کاررفته، معادل صوری و معنایی متن مبدأ را در بیش‌تر موارد به‌کار می‌برد. همان‌طور که پیداست نتایج فوق صحت فرضیه‌های تحقیق را تأیید می‌کند.

۵- پی‌نوشت‌ها

1- Discourse Marker	2- Communicative situation	3- Adverbs	
4- Connectors	5- Parenthesis	6- Particles	7- Pragmatics
8- Levinson	9- Deixis	10- True and false conditions	
11- Host-utterance	12- Syntax-independent	13- Semantics	
14- Truth – condition	15- Fraser	16- Discourse connectives	
17- Halliday	18- Conjunction	19- Discourse deixis	
20- Labov	21- Fanshel	22- Schourup	23- Discourse
24- Blakemore	25- Redeker	26- Pragmatic	
27- Argumentation Theory	28- Linguistics Text		
29- Relevant Theory	30- Descriptive grammar		
31- Conversation analysis	32- Expansion	33- Non-contrast	
34- Ddoubt and certainty	35- Logical sequence	36- Allegorical	
37- Exception	38- Back channel	39- Follow up	
40- Reopener	41- Call off	42- Uptake	
43- Answer	44- Reply	45-Closer	46- Emphasizer
47- Frame	48- Appealer	49- Discourse analysis	
50- Schiffrin	51- Stubbs	52- structural	
53- Functional –oriented	54- Labov and Fanshel		
55- Fraser	56- Walsh	57- Young	
58- Interpersonal	59- Cowan	60- Linguistic Clue	
61- Elaborative Discourse Markers	62- Contrastive Discourse Markers		
63- Inferential Discourse Markers	64- Temporal Discourse Markers		
65- Sequence	66- Arthur J. Arberry	67- M.M.Shakar	
68- Abdullah Yusuf Ali	69- Feng	70- Carter	
71-Avowal relation			

۶- منابع فارسی

- ۱- آرگون، محمد، قرآن را چگونه بخوانیم؟ ترجمه: دکتر فولادی، تهران، مؤسسه مطبوعاتی عطایی، (۱۳۶۳ش).
- ۲- اکبیا، لعیا، بررسی نشانگرهای گفتمان در سرمقاله‌های برخی روزنامه‌های فارسی و انگلیسی براساس رویکرد فریزر، پایان‌نامه دولتی - وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری - دانشگاه فردوسی مشهد - دانشکده ادبیات و علوم انسانی، کارشناسی ارشد، (۱۳۹۱ش).
- ۳- بهرام پور، شعبان علی، درآمدی بر تحلیل گفتمان کتاب مجموعه مقالات گفتمان و تحلیل گفتمانی به اهتمام: محمدرضا تاجیک انتشارات: فرهنگ گفتمان، (۱۳۷۸ش).
- ۴- جامع تفاسیر نور، دائره‌المعارف چندرسانه‌ای قرآن کریم، نرم‌افزار کامپیوتری، قم، (۱۳۹۴ش).
- ۵- طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، ۲۰ جلد، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ایران، قم، چاپ: ۵، (۱۳۷۴ش).
- ۶- توحیدی، امیر، «معناشناختی ادوات استیناف و چالش‌های برگردان فارسی آن در ترجمه‌های معاصر قرآن کریم»، فصلنامه پژوهش دینی، شماره ۳۵، پاییز و زمستان ۱، (۱۳۹۶ش).
- ۷- طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر مجمع‌البیان، ۲۷ جلد، ترجمه و نگارش از احمد بهشتی؛ تصحیح و تنظیم موسوی دامغانی، فراهانی، ایران، تهران، چاپ: ۱، (۱۳۵۲ش).
- ۸- همایون فرخ، عبدالرحیم، دستور جامع زبان فارسی. تهران، علمی، (۱۳۳۹ش).
- ۹- فضائی، سیده مریم، «بررسی مقابله‌ای نشانگرهای گفتمان در شش رمان انگلیسی و ترجمه آن‌ها»، ششمین کنفرانس: همایش بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی. دانشگاه مازندران، (۱۳۹۰ش).
- ۱۰- فلاح، غلامعلی. پوراکیبرکسمایی، صدیقه، «نقش عوامل ربط غیر زمانی در انسجام متن»، فصلنامه زبان و ادبیات فارسی، سال ۲۰، شماره ۷۳، پاییز، (۱۳۹۱ش).

- ۱۱- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ۲۸ جلد، دار الکتب الإسلامية، ایران، تهران، چاپ: ۱۰، (۱۳۷۱ش).
- ۱۲- مؤمنی، نگار، «نشانگر های گفتمان در زبان فارسی و انگلیسی». فصلنامه پازند، ۲(۵)، صص. ۵۱-۷۸، (۱۳۸۵ش).
- ۱۳- ناتل خانلری، پرویز، دستور زبان فارسی. تهران. توس، (۱۳۸۴ش).
- ۱۴- نادر نژاد، گراناژ، بررسی نشانگر گفتمان در زبان فارسی و نقش دانش آموزان در بهبود سبک نوشتاری غیرفارسی زبانان، پایان نامه دولتی - وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری - دانشگاه فردوسی مشهد - دانشکده ادبیات و علوم انسانی، کارشناسی ارشد، (۱۳۸۹ش).
- ۱۵- نغزگوی کهن، مهرداد، «بررسی کلمات ربط تقابلی فارسی و چگونگی تکوین آنها». جستارهای زبانی: زمستان ۱۳۹۲، دوره ۴، شماره ۴ (۱۶) از صفحه ۲۴۵ تا صفحه ۲۶۵، (۱۳۹۲ش).

منابع انگلیسی

- 16-Arbery, A. J. *The Quran Interpreted*. Qum: Center of Islamic studies. (1962).
- 17-Blakemore, D. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell. (1987).
- 18-Cowan, R. *The teacher's grammar of English*. Cambridge: Cambridge University Press. (2008).
- 19-Draz, Muhammad Abdulla. *Introduction to the Quran*, I.B. Tauris, London. (2000).
- 20-Fraser, B. *An approach to discourse markers*. Journal of Pragmatics, 14, 383-95. (1990).
- 21-Fraser, B. *Discourse markers across language*. In: L. Bouton and Y Kachru, eds. Pragmatics and Language Learning, 1-16. Urbana-Champaign: IL: University of Illinois Press. (1993).
- 22-Fraser, B. *What are discourse markers?* Journal of Pragmatics, 12(3), 931-952. (1999).
- 23-Fraser, B. *Towards a Theory of Discourse Markers*. In Approaches to Discourse Particles edited by K. Fischer. Elsevier Press. (2005).
- 24-Fung, L. & Carter, R. *Discourse markers and spoken English: Native and learner use in pedagogic settings*. *Applied Linguistics*, 28, 410-439. (2007).
- 25-Halliday, M.A.K. *A Recent View of "missteps" in Linguistic Theory*. Review of John M. Ellis. Language, Thought and Logic. Evanston, Ill.: Northwestern University Press. (1995).

- 26-Labov, W. & Fanshel, D. *The rapautic discourse*. New York, NY: Academic Press. (1977).
- 27-Levinson, S.C. *Pragmatics*. Cambridge, England: Cambridge University Press. (1983).
- 28- Risselada, R. & Spooren, W. *Introduction: discourse markers and coherence relations*. *Journal of Pragmatics*, 30(2), 131–133. (1998).
- 29-Schiffirin, D. *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press. (1987).
- 30-Shakir, M. *Holy Quran*. Qum: Ansariyan Publication. (1993).
- 31-Sperber, D. and Wilson, D. *Relevance: Communication and Cognition*, 2nd ed. Oxford: Blackwell. (1995).
- 32-Stubbs, Michael. *Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. Oxford: Basil Blackwell. (1983).
- 33-Walsh, S. *Conceptualising classroom interactional competence*. *Vovitas Royal. Research on Youth and Language* .6 (1), 1-14. (2012).
- 34-Yang, Sh. *Investigating discourse markers in pedagogical settings: A literature review*. *ARECLS*, 8: 95-108, (2011).
- 35-Yusuf Ali, A. *The Holy Quran*. India: Delhi. (1982).
-